

A DIÓSGYŐRI VÁR EGY ANJOU-KORI KÁLYHÁJA

BOLDIZSÁR PÉTER

Miskolc város polgármesteri hivatala a diósgyőri vár egy gótikus kályhájának rekonstrukciójával bízta meg Szebényi Judit restaurátort, aki felkért, hogy legyen segítségére a munkában. Az ásató, Czeglédi Ilona régész engedélyével átnéztük a leletanyagot.

Megállapítottuk, hogy az igen gazdag Anjou-kori kályhacsempe anyagában több, különböző technikával dolgozó műhely készítményei különíthetők el. A rekonstrukció céljára kiszemelt, lovalakokkal díszített kályha műhelyéhez köthető leletanyagban is több kályha elemeit lehetett fellelni. Ez a műhely, technikai jegyei alapján, a budai és visegrádi leletanyagban Anjou I. csoportként leírt műhellyel¹ azonosítható. Konkrét segítséget azonban a budai és visegrádi leletek nem jelentenek, mivel a diósgyőri lovalakokkal díszített kályha készítésekor nem használtak sablonokat, itt minden egyes csempe egyedi mintázatú. A töredékeket átvizsgálva úgy találtuk, hogy a kályha minden lényeges eleme előfordul a leletegyüttesben, ezek alapján az egyes csempetípusok meghatározhatóak és ezekből a kályha felépíthető.

A töredékek anyaga a mintázott részeken mindenütt jól iszapolt, apróra tört, vörösre égett kerámiaszemcsékkel soványított, halvány vörösre égett cserép. A dongás hátrészek elkészítéséhez sárgásfehérre égett agyagot használtak, a mérművek profiljait finoman iszapolt fehérre égő agyag felhordásával alakították ki, ugyanezt az agyagot használták a dongák összeépítésénél és a lovalakok felillesztésénél.

A máz: világossárga, sötétsárga, zöldes árnyalatokkal színezett, helyenként egy-egy csempén belül is több árnyalatú. Az áttetsző máz színeit láthatóan befolyásolta az alapanyagul felhasznált többféle színű cserép és valószínű az égetéskor is keletkeztek elszíneződések. A lovalakok ruháján és arcán sötétbarna mázzal emeltek ki részleteket.

A leletanyag rendkívül töredékes volta miatt nem tudtunk minden egyes csempét rekonstruálni, de a csempék minden fajtájának legalább két változatát felépítettük, ennél azonban bizonyosan több változat díszítette az eredeti kályhát, például a két rekonstruált oromcsempe mellett még három ehhez a típushoz tartozó, de eltérő szerkezetű töredékünk van.

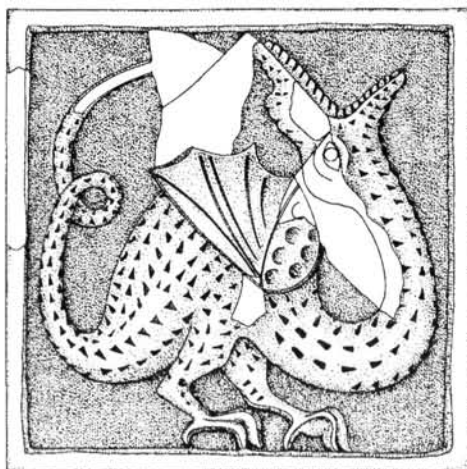
A kályha szerkezetét a 14. századból Budáról² és Visegrádról³ ismert kályhák alapján építettük fel, szögletes alépitményen sokszög alaprajzú felső résszel, oromcsempés felső szegéllyel és a szegély fölé nyúló kupolával.

A szögletes alsó részt 24x24 centiméteres homloklappal készült, egyszerű keretezésű síkcsempék alkotják. Egy felezett méretű csempe tanúsága szerint teljes és felezett méretű csempékből összeépített sarokelemek alkották a kályha alsó részének sarkait, amelyeknek élét plasztikus szőlőlevélsor díszítette. A négyszögletes síkcsempék közül kisebb kiegészítésekkel rekonstruálható négy típus.

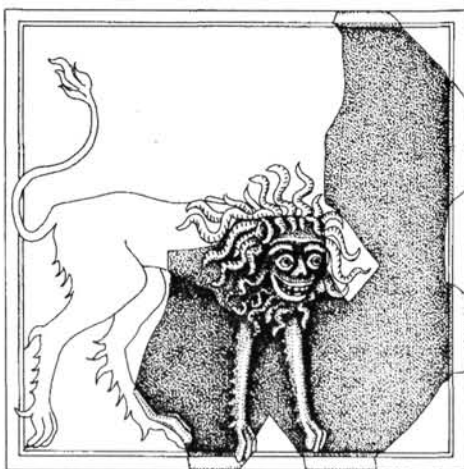
¹ Holl I., 1958. 215–223.

² Holl i. m. 222. 20. kép.

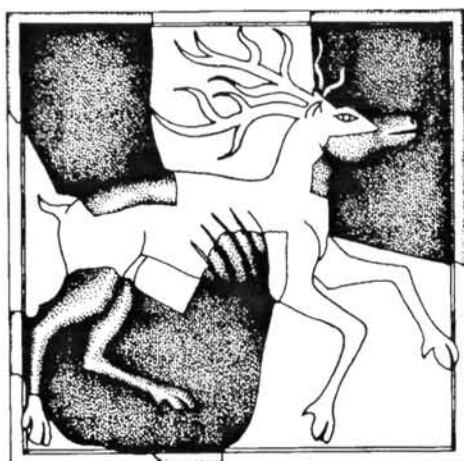
³ Kocsis E.–Sabján T., 1998. 11. VIII–X. kép.

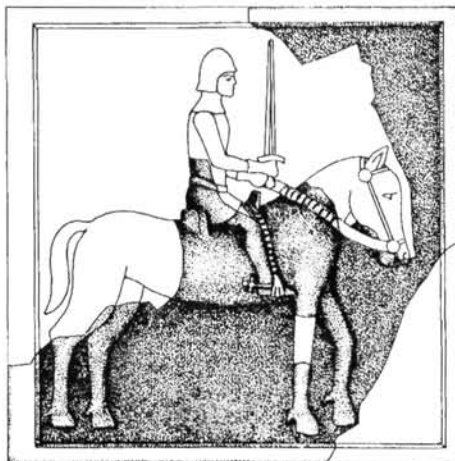
1. kép.

2. kép.

3. kép

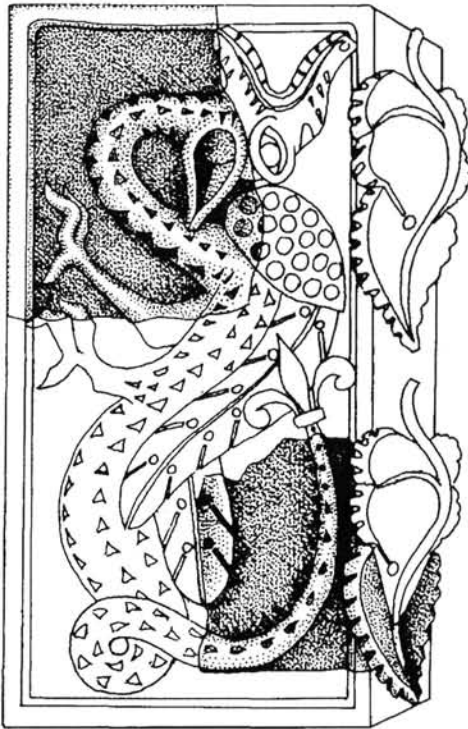

4. kép

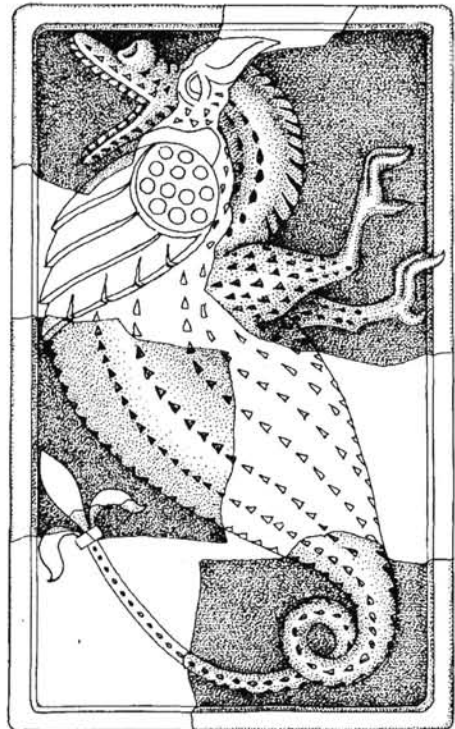
1. *Sárkányalakos csempe.* Heraldikailag balra néző, nyitott szájú fejét a felső csempe-sarokhoz emelő, kétlábú, madártestű, kígyófarkú sárkány alakjával díszített síkcsempe. Egy példánya szinte teljes, további példányoknak töredékei vannak meg. A sárkány feje, nyitott szájában fogakkal, nagy, plasztikusan megformált szemmel és füllel készült. A nyak és a test beszürkált díszítésű, az erős, karmos lábak alul a csempe szegélyét érintik, a fark gyűrűsen megtekeredve a hát mögé hajlik vissza (1. kép).

Ez az állatalak a sárkány egy változata, a baziliszkus, ábrázolása a 14. században gyakori, a diósgyőri várat egy ideig birtokló Lackfy család címerében szinte pontos mása található, de az Anjou-címer őrzőállataként is előfordul egy Nagy Lajos király által az acheni kegyhelynek ajándékozott ékszeren.

2. *Oroszlánalakos csempe.* Heraldikailag balra néző, álló oroszlánt ábrázoló síkcsempe. Elhelyezése különös, mivel az alak nem a csempe középpontjában áll, hanem az alsó bal sarokban. Feje szembe néz nyitott szájával, sörénye bevagdalt szalagocskákból

5. kép

6. kép

mintázott. Karmos lábai a csempe alsó keretét érintik, egy apró töredék azt mutatja, hogy a farka a csempe szélét érintve visszakanyarodott a hát fölé (2. kép).

3. *Szarvasalakos csempe.* Heraldikailag balra néző, lendületes mozdulattal, emelt fejjel futó szarvas alakjával díszített csempe (3. kép). Egy hasonló, de nyugodt állású, vágott körmű állat, talán szintén szarvas alakjának töredékei is fennmaradtak, de ez az alak nem egészíthető ki a meglévő töredékek alapján.

4. *Lovas vitéz alakjával díszített csempe.* Heraldikailag balra néző lovas alak. A ló fejének felső része és az emberalak felsőteste hiányzik. A lépő ló hátán magas kápájú nyeregben, sarkantyús lábát díszes szíjon lógó, bordázott talpú kengyelben nyugtató alak, feszes harisnyát, derékban övvel összefogott egyenes aljú fegyverkabátot visel. A gyeplő megmaradt része beszurkálással díszített (4. kép).

5. *Sárkányalakos félcsempe.* Egy töredéken az 1. sárkányhoz hasonló kialakítású, de kisebb méretű, heraldikailag jobbra néző sárkány fej- és nyaktöredéke maradt meg, egy másikon a fark- és szárnytöredék mellett a csempe lesarkalt élét díszítő szőlőlevél töredéke. Ezek alapján egy felezett méretű síkcsempe rekonstruálható, amely egy teljes és egy felezett méretű csempéből összeépített sarokelem része lehetett. A felezett méretű elem tette lehetővé, hogy a csempék egymást átfedve, kötésben legyenek elhelyezhetők a kályhatesten (5. kép). Két további kisméretű sárkány töredéke mutat hasonló csempék meglétére. Vannak töredékek, amelyek más, az eddigiektől eltérő alakok részleteit mutatják, de erősen töredékes voltuk miatt belőlük nem építhetők fel csempék, ennek alapján bizonyos, hogy a bemutatott öt típuson kívül még több fajta csempe alkotta az alsó kályhatestet.

A szögletes alépitmény fölött egy olyan sokszög alaprajzú csempesornak kellett következnie, amely a karcsúbb felső sokszögű részt statikusan alátámasztotta. Ezt a sort valószínűen a leletegyüttesben előforduló dongás hátú síkcsempék alkották. Ezekből a csempékből egy 16 szögű alaprajzon elhelyezett sor építhető fel a kályhán.

6. *Nagy sárkányalakos csempe.* Téglalap alakú, kivágott dongás hátrésszel készült síkcsempe, szélessége 20, magassága 33 centiméter. Heraldikailag balra néző sárkány, lábaival a csempe jobb, szárnyával a keret bal oldalát érinti. Nyitott szájú feje a bal sarok felé visszafordul, farka gyűrűsen megtekerve a hát mögé hajlik, végét Anjou-liliom díszíti. Két csempéje rekonstruálható és még több példány töredéke előfordul (6. kép). Ennek a csempének egy töredékét a budai királyi palota leletanyagából közölték.⁴ Az ismert Anjou-kori leletanyagban ez az egyetlen olyan töredék, amely diósgyőri kályhánkkal közvetlen kapcsolatot mutat.

A kályha következő csempesorát négyszögletes áttört előlappal készült csempék alkotják tizenkétszögű alaprajzon elhelyezve.

7. *Szőlőlevéldíszes csempe.* Négyzetes, fiókos hátrészű, 27x27 centiméteres csempe, áttört előlapján indákra fűzött szőlőlevelek és fürt képével. A középpontban alul elhelyezett fürt körül a sarkokba hajló levelek helyezkednek el. A levelek erezete vékony agyaghurkákból mintázott, széle bevagdallással díszített (7. kép).

7. kép

A szőlőleveles csempesor fölött dongás hátú, áttört, mérműves előlappal készült csempék sorai következnek. Ennek a résznek a csempéit még az égetés előtt párosával összeépítették. Az összeépítésnél tompaszögben csatlakozó csempék mutatják az elhelyezés alapjául szolgáló 12 szög sarkait. A sarkokon alul hatszögű kónikus kiképzésű konzolok helyezkednek el. A törésfelületek és egy esetben a konzolon megmaradt lábtöredékek alapján bizonyos, hogy a lovagalakok itt a csempék külső sarkain álltak. Ez az elhelyezés az ismert 14. századi csempanyagban teljesen egyedi megoldás. A budai és visegrádi csempéken a figurák a dongák belsejében álltak.⁵ Az előlapoknak számos mérműtöredéke maradt fenn, ezek

alapján két mérműszerkezetet tudunk több-kevesebb biztonsággal rekonstruálni.

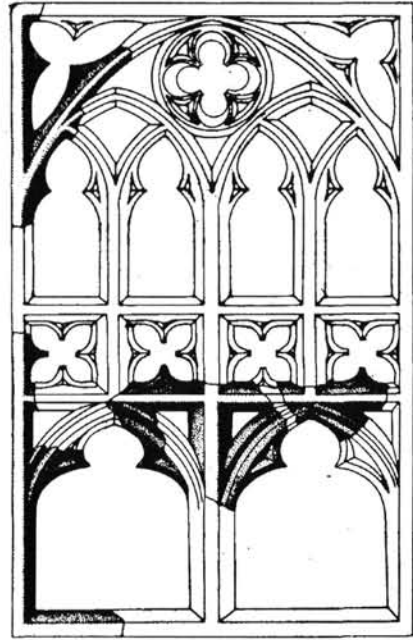
8. *Mérműdíszes csempe.* Dongás hátú, téglalap alakú, 24x38 centiméter méretű, előlapján áttört mérműszerkezettel díszített csempe. A mérmű alsó harmadában egy vízszintes osztósudár alatt hármás, csúcsíves ablaksor helyezkedik el. A felső részen csúcsívbe foglalt kör alakú mérmű, amelyet négy páros halhólyag és azok között valószínűleg egy kör alakú négykaréjos mérmű tölt ki. A felső rész sarkait háromkaréjos mérművek díszítik. A csempe bal oldali keretén a homloksík elé kiugró hatszögű, kónikusan kiképzett konzol helyezkedik el, amelynek felületén lovagfigura cipőjének lenyomata látszik (8. kép). Itt, a konzol mögött az összeépített dongák mindkét oldalának töredéke megmaradt.

⁴ Holl i. m. 215. 11. kép.

⁵ Holl i. m. 216. 12–15. kép.

8. kép

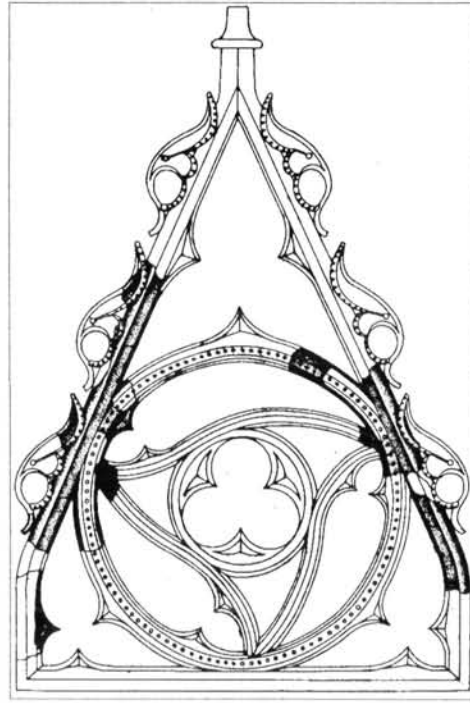
9. kép

9. *Mérműdíszes csempé.* Dongás hátú, téglalap alakú, 24x38 centiméter méretű, előlapján mérművekkel díszített csempé. A mérmű alsó harmadában ikerablak, fölötté négykaréjos mérművekkel áttört korlát helyezkedik el. A felső részt csúcsíven belül elhelyezett kettős ikerablak, a sarkokat háromkaréjos mérművek töltik ki (9. kép).

10. A lovagokat tartó konzolokból nyolc darab maradt fenn, azonos kialakításúak, de két változatuk van: az egyik a hatszög egy síkja, a másikon az éle van homloknézetre fordítva. Sajnos a lovagfiguráknak kevés töredéke maradt. Az egyik konzolon eredeti helyén térdig meglévő lábtöredéke és egy deréktól fölfelé a fejjel együtt megmaradt test alapján egy közel negyven centiméter magas alak rekonstruálható. Ez a lovag hegyes orrú, elől kivágott, pánttal kapcsolt cipőt, feszes harisnyanadrágot, díszes övvel derékban összefogott fegyverkabátot visel, amelyet a mellen ferdén keresztbe futó gombsor díszít. A nyak alatt rojtos körgallér, a fejen szorosan simuló, díszített szegélyű csuklya van, amelynek csúcsa a háton hosszán lefutó nyúlványban folytatódik. Az arcot a csuklya alól kikandikáló haj, hangsúlyos bajusz és kétágú szakáll díszíti (10. kép). Egy másik megmaradt felsőtesttöredéken a korongokkal díszített övbe elől betűzött kétélű tör markolata látszik, ez a bicellusznek nevezett tör a kor jellegzetes fegyvere. A mellen itt is gombsor fut ferdén keresztbe, a vállon korongokkal díszített körgallér van, a ruha ujját a váll alatt rojtok díszítik, a fegyverkabát alja kétoldalt ívesen kimetszett. A harmadik felsőtesttöredéken a mellen ferdén futó, kereszt alakú bevagdálással díszített szíj és hasonló díszítésű körgallér részlete maradt meg. A felsőtesttöredékek azt mutatják, hogy a letört karok egyike a test mellett, a másik kicsit előrenyúlva helyezkedett el, mindkét kezükben valószínűleg tartottak valamit az alakok. A rekonstrukción, mint legvalószínűbb eszközt a felemelt kézben kardot, a másikon lábhoz tett pajzsot helyeztünk el. A két dongás hátú csempesort valószínű kötésben rakták föl, így a felső 12 szög sarkai az alsó homloklapok

10. kép

11. kép

felezőjére kerültek. A lovagalakok, magasabbak lévén a csempéknél, a felső csempesor elé magasodtak.

A dongás csempesorok fölött oromcsempék sora helyezkedik el. A háromszög alakú csempék 8 szögű alaprajzon elhelyezve alkotják a kályha tornyának pártázatát.

11. *Áttört mérműdíszes oromcsempe.* 36 centiméter széles, 54 centiméter magas, alul lesarkalt háromszög alakú csempe. Áttört előlapjának központi mérműve körbe szerkesztett három páros halhólyagból áll, a középpontban valószínűleg kör alakú háromkaréjos mérművel, a sarkokban háromkaréjos mérművek helyezkednek el. A központi kör profilját pontsor díszíti, amelynek csak apróbb részletei maradtak meg, mert itt a finom profilok kiképzésére használt fehérre égő agyag levált az alapról. Ez a jelenség több helyen megfigyelhető a kályha mérműves részein. Az oromcsempe csúcsa karimás hengerben végződik, amely oromdész elhelyezésére szolgált. A csempe külső oldalait három-három plasztikus kiképzésű szőlőlevél díszíti (11. kép).

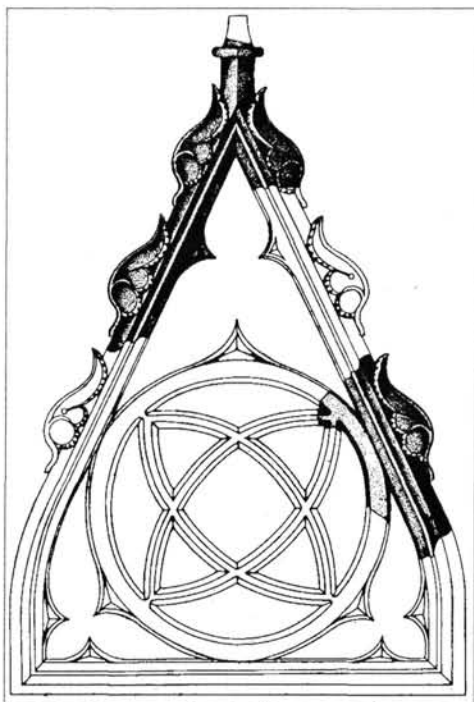
12. *Áttört mérműdíszes oromcsempe.* Méretében és keretszerkezetében az előzővel azonos kialakítású csempe, a központi mérmű itt körbe szerkesztett, körívek által kimetszett ívháromszögek közt elhelyezkedő ívnégyszögből áll (12. kép).

13. *Oromdész.* Egy hagyma alakú kályhaszem felületén elhelyezett szőlőlevelekkel alkotja azt az oromdíszet, ami az oromcsempék csúcsain elhelyezhető. Mérete 16x16 centiméter. Az oromdíszeknek több töredéke van meg a leletegyüttesben (13. kép).

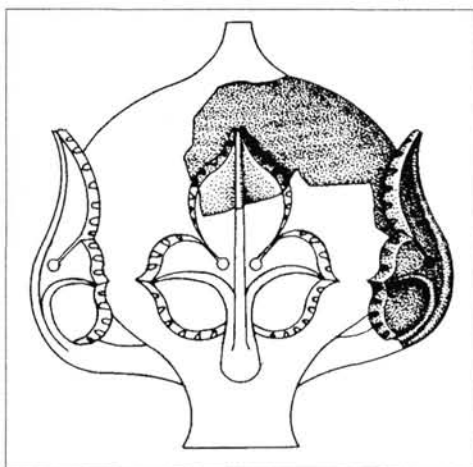
Az oromcsempesor mögött a kályhát egy nyolcszögű toronysisak zárta. Ennek a vastag falú, meglehetősen nagy elemnek három kis töredéke maradt meg. Biztos, hogy ennek a toronysisaknak a csúcsát is oromdísszel látták el, ennek része lehet egy fennmaradt nagyméretű szőlőlevél. Ez az oromdísz nem épülhetett egybe az amúgy is súlyos és terjedelmes toronysisakkal, utóbb illeszthették fel, ahogy az oromcsempék díszzeit (14. kép).

A fent leírt elemekből felépíthető kályhatest közel négy méter magas, valószínű, egy nagy terem végfala mellett állt, olyan helyen, ahol felépítését a boltozat megengedte. Mostani, toronybelsőben való felállítása nem szerencsés, mert a szűk térben nem érvényesül a monumentalitása (15. kép).

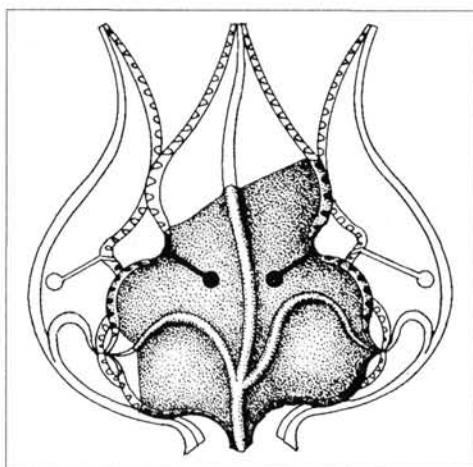
Ismertetett kályhánk csempéi jó szobrászi képességekkel bíró, az agyag mintázásában gyakorlott mesterekre vallanak. Nem tartom valószínűnek, hogy erre a gyakorlatra kályhakészítőként tettek szert, hiszen ez a mesterség a kályha készületek még csak kialakulóban van Magyarországon, megrendelői köre ugyan rangos, de nem valószínű, hogy folyamatos megrendeléssel el tudta látni ezt a műhelyt. Kell lennie egy másik mesterségnek, amelynek gyakorlása során mestereink a mintázás gyakorlatára szert tesznek. Ezen elgondolkozva arra a következtetésre jutottam, hogy az agyag mintázásában és kiegészítésében való gyakorlatra a korszakban igen magas szinten dolgozó fémöntőműhelyekben lehetett szert tenni.

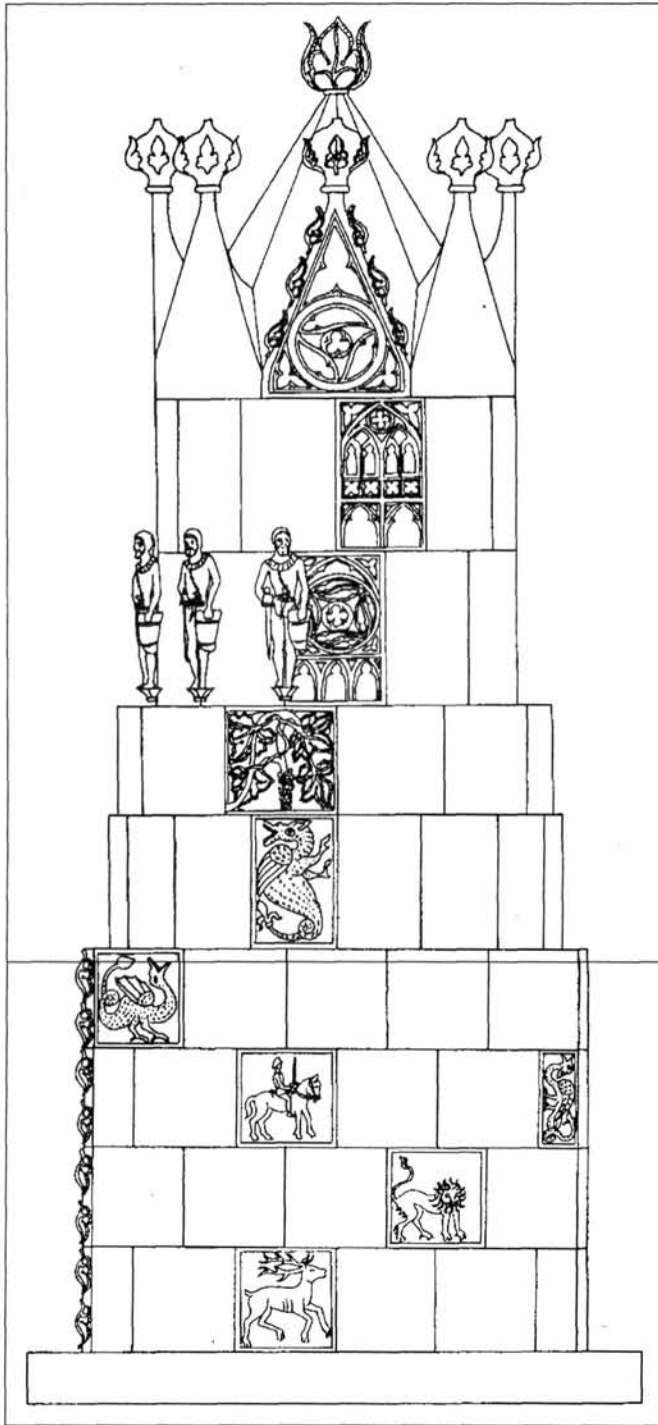
12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

A fémöntőműhelyek egyike, a később Iglón megtelepülő Gaal Konrád mester vezetésével, első ismert munkáját Nagy Lajos király megrendelésére végzi Visegrádon. 1357-ben a király a visegrádi nagy harang öntéséért kiváltságlevelet ad Konrád mesternek és testvéreinek. Az oklevélben említett harang nem maradt fenn, de öntőműhelyének maradványait Szőke Mátyás régész feltárta a visegrádi alsó vár területén.⁶ Az öntőforma megmaradt töredékein olyan leveles indadíszek vannak, amelyeknek pontos párhuzamai díszítik a visegrádi Anjou I. csoport kályhacsempéit. Megkockáztatom a feltevést, hogy a kályhacsempéket az öntőműhely mesterei mintázták és az Anjou I. csoport termékei mindenütt, így Diósgyőrben is ennek a műhelynek a működésével állhatnak összefüggésben. A fémöntő és kályhakészítő mintakincs lehetséges összefüggéseire már Lovag Zsuzsa is felhívta a figyelmet a besztercebányai keresztelődmedence figurális ábrázolásainak kapcsán.⁷

A visegrádi csempék kisebb méreteikkel, a fülkék biztonságos belsejében elhelyezett szobraikkal bátortalan darabok a diósgyőri csempékhez képest. Feltételezem, hogy Diósgyőrben később, már némi kályhakészítő gyakorlat megszerzése után került sor a kályha elkészítésére, az 1360-as évek második felében, de legkésőbb 1370 körül, a Nagy Lajos király lengyel trónra kerülésével megnőtt reprezentációs igény megjelenésével.

IRODALOM

Holl Imre

1958 Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Budapest Régiségei XVIII. Budapest

Kocsis Edit–Sabján Tibor

1998 A visegrádi királyi palota kályhái és kályhacsempé leletei. Visegrád

Lovag Zsuzsa

1979 A középkori bronzművesség. Budapest

Szőke Mátyás

1982 Harangöntőforma köpenyrészének töredékei Visegrádról. Művészet I. Lajos király korában. Katalógus, Székesfehérvár

A STOVE FROM THE ANJOU AGE IN THE CASTLE OF DIÓSGYŐR

The Castle of Diósgyőr originally belonged to the Ákos family. In 1364 King Louis the Great got possession of the Castle. After the King had acquired the Polish throne, the Castle became an important scene of diplomatic contacts between the two countries and the court official duties.

⁶ Szőke M., 1982. 317–324.

⁷ Lovag Zs., 1979. 34.

The relics of many stove making workshops have survived in the rich find material of the castle from the 14th century. We had an opportunity to make the original reconstruction of a stove at the original place.

On the evidence of the fractions we have reconstructed the tiles. We constructed the picture of the stove and made the reproduction on the basis of the ones known from the Buda and Visegrád Castles and which are from the same age.

The stove has been placed in a room of the north-west tower of the Castle.

Boldizsár, Péter